

ADATTÁR.

IRODALOMTÖRTÉNETI ADATOK RÁKÓCZI EMLÉKÉNEK TÖRTÉNETÉHEZ.

... Óh egek, óh Isten! neked ennyire kell vala jutnod
Hogy siratód ily sok harcmunkáidnak utána
Én legyek, óh te, kiért országnak kellene sírni.
Melynek halma föld itt, ellenség földje: nem őster;
Melyben alászállott híreddel előbbi szerencséd,
Árva hazád tiltott nevedet nem zengheti többé.
Vajha ne érezd ezt a súlyos földnek alatta,
S hogy fejedelmi porod nincs emlékezve, ne tudjad;
Ím élő emlék vagyok én, bú rajtam az írás.

— panaszolja Mikes Vörösmartynál (*Mikes búja*, 1826.). Rákóczi neve másfél századon át valóban tiltott név volt, s az irodalom róla való hallgatása ezért korántsem hű tükre emléke életének vagy feledésének. Köz tudomású, hogy Rákóczi *nevét* rokonszenvenvel említő költemény 1848-ig egyáltalán nem jelent meg: az emléket dicsőítő és gyászoló néhány költemény, Kölcseyé, Vörösmartyé, Petőfié, egyaránt nevének említése nélkül jelent meg. Történelmi munkák nem szólhattak róla másképp, mint kárhoztatva vagy legalább elismerés nélkül, s még ez esetben sem merték itthon engedélyeztetni, hanem csak Bécsben. Ismeretes, mily súlyos eljárást vont maga után az, hogy Molnár Gergely nyelvtanában 1752-ben — hangsúlyozottan Rákóczi *Györgyről* — egy ily példamondat jelent meg: «Miként az oroszán a vadászokkal harcol kölykeiért, úgy harcolt Rákóczi is Magyarországért.» A könyv minden fellelhető példánya elkobzásának és Debrecen könyvvizsgálati joga felfüggesztésének megokolása az volt, hátha egysesek mégis Rákóczi Ferencre értik.¹

A pusztá nevtől való félelem nem fogyott arányosan az időbeli távolsággal, s igen furcsa példái vannak fel-feltámadásának hol hivatalos részen, hol — még akkor is, mikor Bécs meglehetősen feledte — a régi megtorlások visszatértétől féltő magyar körökben. Általában véve Rákóczi korára vonatkozó történeti források pusztá közlése is lehetetlen volt, ha nem határozott labanc felfogást fejeztek ki. A néhány kivétel vagy véletlen figyelmetlenségnek vagy a kormányzat ismert okokból folyó átmeneti engedékenységeinek köszönhető, s rövidesen ismét a legszigorúbb elhallgattatás követte.

¹ V. ö. Fináczy, *Magyarország közoktatása Mária Terézia korában* I. 78. l.

Szinte csodaszámba menne pl., hogy 1794-ben Mikes levelei *Török Országí levelek mellékben a II. Rákóczi Ferencz Fejedelemmel Bujdosó Magyarok története* más egyéb emlékezetes dolgokkal együtt barátságosan *eléadatulnak* címen megjelenhettek, ha ott nem állna a címlap hátlapján a még 1792. július 10-én kelt engedély: Imprimatur. Budae 16 Julii 1792. Mathias Rietaler mp. Cons. Libr. ad Ex. Cons. R. Loc. Hung. — ez világosan mutatja, hogy e könyv még a József császár halálát követő szabadabb mozgás utolsó eredményei közé tartozik. 1794-ben már semmiesetre nem nyerhetett volna engedélyt. Az előbeszéd, mely Rákóczi rövid életrajzát is magában foglalja, már 1794. Bőjt Előhővának 18-dik napján kelt s így bizonyára engedély nélkül jelent meg — minthogy még 1793-ban megjelent külföldi forrást is idéz, tehát nemcsak keletkezése való közvetlen a kinyomatás körüli időből. Hogy megtorlás mégsem következett, annak tudható be, hogy az udvari körök figyelmét elkerülte a hosszú című magyar könyv, a budai könyvvizsgáló pedig, akire a kész nyomtatványok revíziója is tartozott, nem kívánhatta a kérdés feszegetését, hiszen ekkor már magának a levélgyűjteménynek engedélyezéséért neki is meggyűlhetett volna a baja. És Kultsár kiadványa — bár világos adatok elterjedése irányáról és tempójáról épen az irodalmi élet 1794-ben következő megbénulása miatt nincsenek — csöndben a Rákóczi-kultusz egyik legnevezetesebb erősítője lett s talán mindennél többet tett abban az irányban, hogy a helyi és családi hagyományok korlátain túl néhány nagy magyar szellem útján közeledett a felé az egyetemes nemzeti jelentőség felé, amelyt igazán csak a szabadságharc óta ért el. Az első Magyarországon megjelent könyv volt, amelyben rokonszenves emberi alak a fejedelmé, s amelynek írója a legnelezebb szeretettel ír róla. És ahol Rákóczi emléke ezután megjelenik, felismerhető Mikes hatása is — a költők közül nemcsak Vörösmartynál, aki őt szólaltatja meg: Kölcsény is a pontusi sírokat emlegeti, s Petőfi is a *Szent sűrűl* írja első Rákóczi-ról emlékező költeményét, mégpedig a kifejezésben is Mikestől ihletve.¹

1790-ben, mint ismeretes, sokat emlegették Rákóczit, helyenként az ónodi gyűlés követésének szándékával. Ez az idő a Rákóczi-nóta népszerűségének is első csúcspontja. A Rákóczi-induló történetében a következő nevezetes év 1809: akkor a dinasztia védelmében tüzelte a magyar insurgenseket az eredetileg rebelliis muzsika. És amint 1790-ben kényszerűségből, 1809 után a példás és minden erőszakot fölleslegesnek mutató hűség jutalmául vált pillanatnyilag enyhébbé a kormányzás, kivált épen a cenzúra terén is, hogy néhány év multával, Napoleon letörése után, ismét a legmerevebb tilalmak rendszeréhez térjen vissza. Az 1810. szeptember 10-én kibocsátott új könyvvizsgálati szabályrendelet, míg a szépirodalmat egészen kiszolgáltatta a cenzor ízlésének, a tudomány számára jelentékenyen nagyobb szabadságot biztosított az addiginál. Nem véletlen tehát, hogy Engel János Keresztély öszlönzésére, aki maga is cenzor volt Bécsben, ekkor merült föl kuruckori emlékek sorozatos kiadásának terve is. Mire azonban a sorozat, Romy *Monumenta Hungaricája*, megjelent, az, amit elsősorban ígért,

¹ V. ö. Horváth János: *Petőfi*, 572. l.

egészen kimaradt belőle. E kiadvány első kötetének története élénk világot vet Rákóczi emlékének életére, mind a tőle való félelemre, mind a szüntelen érdeklődésre.

*

1811. szept. 4-i kelettel jelent meg Rumy első hirdetése a Pressburger Zeitung 79. számában és a bécsi Annalen der Literatur IV. negyedének 259. lapján. Elmondja, hogy Engel figyelmeztette magyar nyelvű történeti források kiadásának fontosságára, minthogy többnyire csak latin és német forrásokat adtak ki (maga Engel is 1809-ben). Az év végéig tűz ki határidőt, hogy az előfizetésekből meglássa, számíthat-e a költségek fedezetére. A sorozat megkezdéséül kiszemelt anyag jelzésében a legelső *Rákóczysche Originalbriefe*, die Herr von Engel besitzt, a második *Ungarische Anekdoten über die ehemaligen bürgerlichen Unruhen in Ungarn und Siebenbürgen*. Feltűnő, hogy oly könyvről lévén szó, amely csak magyar közönségre számíthatott, hirdetése magyar lapban nem is jelent meg. Rumy és Kazinczy levelezéséből kiderül, hogy Rumy Kultsárnak is megküldte az előfizetési felhívást, de ez nem közölte a Hazai s Külföldi Tudósításokban. Kazinczy többféle magyarázatot keresett erre: 1811. nov. 17-én még Kultsár sokféle, egészen érthetetlen szeszélye közé sorolja, később (1812. febr. 21.) anyagi kicsinyességgel is magyarázza, majd (nov. 15.) arra a megállapodásra jut, hogy féltékenységből nem közölte, mert ő is készül Jankovich Miklóssal hasonló kiadvány megindítására. Ezzel kapcsolatban említi, hogy Sándor István azt mondja e tervről, bár sohase sikerülne. «Es ist nämlich bekant, wie er die Rákóczyschen Blätter (Mikes!) bald verkürzet, bald erweitert, bald veraendert hat.» Pedig nagyon valószínű, hogy ezt a hirdetést, amely a kiadvány főtárgyául Rákóczira és a régi zenebonákra vonatkozó forrásokat jelölte meg, nem is engedték volna a pesti magyar hirlapba beiktatni: Kultsár ennek tudatában vagy nem is küldte cenzúrára vagy a cenzor nem engedte kinyomatni. Hogy Kultsárra ok nélkül gyanakodtak, az is igazolja, hogy a *Monumenta* későbbi hirdetéseit közölte: azokban azonban már nem is volt szó Rákóczi felkeléséről.

Épen mivel a hirdetés csak német lapban jelent meg, a terv megvalósítására nem is kerülhetett volna sor néhány lelkes magyar író unszólása nélkül. S ha egyfelől aggodalmakat is támasztott Rákóczi emlegetése, másrészt a körülmények folytán szűkkörű, de elcsitíthatatlan első érdeklődésnek is legfőbb táplálója volt. A legfontosabb Pápai Sámuel ösztönzése.¹ A Pressburger Zeitungot a magyarság egyáltalán nem olvasta, az Annalen szétküldése meg késedelmes volt, s így a hirdetést közlő novemberi füzet sokfelé el sem jutott a határidő leteltéig: csak természetes, hogy alig akadt addig előfizető. Maga Pápay is csak a határidő letelte után olvasta a felhívást. Nyomban írt is Rumynak, akit addig nem ismert, biztatta, próbáljon meg mindent terve sikere érdekében, tegye közzé még egyszer a felhívást, mégpedig a magyar ujságokban is, és hosszabb határidővel; ő maga egyelőre 10 példány értékesítésére kötelezi magát. A Magyar Kurir március 17-i számából látta, hogy Rumy megfogadta tanácsát. Október 10-én ismét

¹ Levelei a M. T. Akadémia kéziratárában M. irod. Lev. 4 r. 23. sz. a.

írt neki s közölte, hogy Pápán ő, Veszprémben Ruszek vállalja az előfizetések gyűjtését. Még egy hirdetést szükségesnek tart, mégpedig a bécsi és pesti magyar, a pozsonyi és budai német ujságokban és az Annalenben egyaránt: a hirdetés költségét kész maga fedezni. Az előfizetést gyűjtők szaporítását is szükségesnek tartja, hogy minden megyében és városban legyen. Ennek a levelének egy részlete és az arra visszatérő későbbiek különösen jellemzőek mind a Rákóczi iránt való érdeklődésre, mind a vele kapcsolatos aggodalmakra. «De egy kis elhártani való akadályunkat illő jó előre jelentenem — írja — mivel az idő nagyon halad. Munkád elejére a többi közt Revoluziobeli Magyar Írások lévén választva, mint p. o. *Rákóczy eredeti levelei; magyar anekdoták a' hajdani zenebonákról 's a' t* ez sokaknak szegét ütött a' fejekbe, hogy miként lenne szabad az illyeseknek eredeti valóságokban megjelenni a világ előtt, — ezeket a' Censura meg nem engedné; — ha pedig azokat megherélné, már úgy különben sem lennének méltók a' kiadásra. Ezen akadályt hengerítse el a kiadó, azonnal készek sok derék férfiak a' munkát elősegélleni. Méltóztassál tehát ebben nekem világosságot nyújtani, hogy annál fogva bátrabb lépésekkel járassak el már régen elkezdett foglalatosságomban». — Majd jelezvén, hogy grófját (Esterházy Miklóst) is meg akarja kérni a kiadvány támogatására, hozzáteszi: «De hogy azt az ellenvetést ne kapjam tőle, hogy *hiszen ezek revoluziós írások, ki nem adathatnak*, annál buzgóbban is kérlek a' fellyebb már említett világosító tudósításidnak megküldéseért». Mikor aztán Rummy eredeti terve megváltozott, Pápay kelt védelmére s oly magyarázatot adott ekkori aggodalmának, amely még világosabban mutatja a közönség izgatott érdeklődését. Mintha el is felejtette volna, amit akkor írt: «Elkedvetlenednek mostani jelentésed által — írja 1813 június 17-én — hogy még az Első kötetre sem volnának elegendő Documentumaid összeveszedve, és még ezután mennének azok Censura alá. Ez volt az oka, hogy a mult Oct. 10-di Levelemben azt tudakozám tőled, hogy ha már a Censuránn által mentek-e a kiadandó Documentumok? — Nem jól értéd akkor, mintha némelly praenumerálni akarókat elijesztettek volna a' Revoluziobéli írások; sőt inkább ezeket leginkább óhajtanák. Tsak tsonkítás nélkül a' magok valóságában jöhetnének ki mint különös ritkaságok, s azért kérdezték tőlem, *hogy a Censura megengedte-e* már ezeket *'s a' magok épségében-e?* mert másként nem sokat érne a munka. — Próbát kell hát tenni ezekkel is a' Censuránn, ha által bujhatnának, kivált Engel Ur eszközlésével».

Rummy maga is Engel konzúrájára számított, mikor végre az anyagi nehézségek elhárultak. Pápaynak köszönhetett legtöbbet, s ezt könyve előszavában ki is jelentette. Már 1813 februárjában, és levele elkallódása miatt április 4-én ismét, 50 előfizetés megszerzésére kötelezte magát, s a díjakat mindjárt a nyomtatás megkezdésekor maga előlegezte. Kultsár lapjában 1812. dec. 3-án jelent meg újabb hirdetés, amely március 1-ig hosszabbította meg az előfizetést. Ekkor azonban már megváltozott eredeti terve. Már nem emlegette Rákóczit, s épen, mivel az eredetileg tervezett anyag jelentékeny részéről le kellett mondania, azért került újabb hirdetéseiibe az a meglepő kijelentés az első kötet anyagának gyűjtéséről, holott már az első hirdetés arról szólt, hogy két kötetre való rendelkezésére áll. Valószí-

nüleg József nádor is világosan megszabta a feltételét annak, hogy Rummy az első kötetet neki ajánlhassa; maga az ajánlás annyit mond erről: «azt is méltóztatott mondani, hogy reményli, hogy én ezen gyűjteményembe csak fontos és hazánk historiáját világosító documentumokat fogok beiktatni». Ez az ajánlás szerint még 1812 májusában történt. Az uralkodócsalád tagjainak való ajánlás esetén még nagyobb volt az óvatosság, mint más könyveknél. Ezért is le kellett mondania Rumynak a Rákóczi-leveleknek az első kötetben való közléséről. Újabb anyaggyűjtésében legkivált Kazinczy támogatta, eredetileg éppen a kuruckori adalékok szaporításának szándékával.

Kazinczy mindig lelkesedett Rákócziért, s őrzött és gyűjtött Rákóczi- emlékeket. Már 1789. szept. 19-én felajánlotta Kovachichnak közlés végett családi levéltára Rákóczi-iratait. Büszkén említi, hogy ősei Rákóczi-pártiak (Rákóczysch) voltak. Levéltára legnagyobb kincse a fejedelem 1705. július 3-i gyömrői beszédének töredéke: R. eredeti kéziratát valaki eltulajdonította, de Kazinczynak legalább hű másolata maradt róla. Utóbb, 1813. július 11-én, Virágnak is megküldte egy másolatát, írásművészetét is lelkesen magasztalva. «Barátom, ez stylisticai tekintetekből véve olly szép munka, hogy én ugyan nem tudom eléggé csudálni. Mit nem tud a tűz! És mégis ezt a mi pulya korunk nem győzi veszedelmesnek kiáltani. De bezzeg vevénk vala hasznát 1805-ben és 1809-ben, ha késő nem volt volna ébreszteni». 1790-ben Abaujmegyétől kérte Kazinczy Pétertől, «a Felsővadászi Rákóczi fejedelmek főmagasságú házának belső udvari tanácsosától» való közvetlen leszámrazásának igazolását. (Levelezés, XXII. kötet.) Neki is birtokában volt a *Histoire des Revolution en Hongrie* c. 1789-ben megjelent kiadvány, amely Magyarországon tilos volt, de titkon sok példányban olvasták, s egyik legfőbb fenntartója volt Rákóczi emlékének; benne közölt képét is sokat nézegették és másolgatták¹.

Kazinczynak Rákócziért való lelkesedését barátai jól ismerték. Döbrentei 1812. szept. 30-án írja, hogy gr. Bethlen Gergelytől kapott ő is, Lotti (Gyulai grófné) is eredeti Rákóczi-levelét, s azzal őt akarják meglepni. Erdélyi útja idején is különösen érdekelték Rákóczi-emlékek. Az *Erdélyi levelek* cenzúrája körüli nehézségek idején meg azt írta Cserey Miklósnak (1820. febr. 4.): «Volt legyen Bocskay a minek nevezni akarják (a pataki cenzor szerint rebellis és erkölcsstelen) annyi bizonyos, hogy Fejedelem volt, és nem tunya, s Erdély a maga sok Fejedelmei között csak kettőt nevezhet hozzá méltónak... A második Ferenc volt legméltóbb szerencsés lenni e házból — teszi hozzá a Rákócziakról szólva — s ő volt a legszerencsétlenebb». A nyelvújítás és a szabad kritika kérdésében folyó nagy harca idején többek közt azért is kifakadt egy ízben Horvát Endre ellen, hogy «már a maga Zirczében Bethlen Gábort és Bocskayt és Rákóczy II. Ferenczet... átkozta» s ezzel nagyon összeillőnek találja azt a «Catholicismus Literarius»-t, hogy «nagy ellensége a Philologiai lelkiismeret szabadságának». (Lev. XIV. 383.) Igen jellemző rá is, a megfélemlített közlélekre is, amit Ferdinánd trónörökös 1822. szept. 4-i újhelyi látogatásáról több barátjának megírt: ő mu-

¹ V. ö. Kaz. Lev. IV. 80. l. XIV. (Donáth János levele).

togatta a megyei archivumot, többek közt Rákóczi leveleit is; ezekre felfigyelt a főherceg: «E névre sok vitéz ember elholt — írja pl. Cserey Miklósnak szept. 15-én — s Isten tudja, mitől rettege. Én félelem nélkül mutogattam». Rumynak meg nov. 9-én: «Einer von unsern Trepidanten schlug vor zu Tisch zu gehn: wie sehr fragten diese mich, was mir denn einfiel, dem Erzherzog das zu zeigen».

1812. aug. 11-én azt írta Kazinczy Rumynak: «Mein Rath wäre, ja viel Stücke im Anfang von der ewig merkwürdigen Epoche von 1708 in ihre Sammlung einzurücken. Der Name Rákóczy wirkt elektrisch». Ugyanekkor arról is tudósítja, hogy egy előkelő ifjú közölte vele, hogy családjá birtokában megvan Rákóczi lengyelországi útjának diariuma, s engedélyt fog szerezni a család seniorától, hogy Kazinczynek kölcsönadhassa. Kazinczy szerezte meg a Babocsay-féle *Fata Tarzaliensia* másolatát Patakról; ezzel kezdődik Rummy gyűjteménye. Kazinczy mindenféle jegyzetet is tett a Rákóczi elkelését közvetlen megelőző időből való emlékirathoz, azzal a céllal, hogy a cenzúra szemében ártalmatlanná tegye, s megjelenése után egybe is akarta vetni, mit hagyatott el a cenzúra. 1813. június 18-án megkérte Ráday Pált, Rákóczi kancellárjának dédunokáját, bocsássá rendelkezésére Rumynak családjá kézíratait. Augusztusban hosszabb időt töltött Rummy a péceli kastélyban másolgatással s augusztus 21-i kelettel jelentette a közönségnek, hogy az első kötet anyaga együtt van, szeptemberben a cenzúrára küldi; az előfizetést még október végéig elfogadja. Még ekkor is Bécsben akarta cenzuráztatni, de ott is akadályok voltak, s mikor aztán Engel meghalt, elhatározta, hogy a budai cenzúrához fordul. 1814. május 18-án jutott Trattner¹ kezéhez az első kötet kézírata. Trattner másnap cenzúrára adta. Ekkor már alig volt benne igazi Rákóczi-emlék. A Rákóczi-levelek és egyebek közlését későbbre hagyta. A tarcali jegyző írásán kívül csak két Pécelen másolt adaléknak van köze ahhoz a korhoz, azokat is úgy közölte, hogy minden aggályt elhárítson: az egyik a Rákóczi-udvar rendtartása; ennek is magyar címe hangoztatja, hogy *R. György* fejedelem adta. A másik a szécséni gyűlésnek pusztán egyházi vonatkozású végzései; ezeknek sem címében, sem szövegében egy szó sem utal Rákóczira. Mégis majd egy évig tartott még, amíg az engedély — a legfelső fórumról — megérkezett. Nagy Antal cenzor eredetileg azt ígérte, hogy három hét alatt elintézi az ügyet. Ekkor még úgy számított Trattner, hogy augusztusra el is készülhet a könyv. De amint a cenzor foglalkozni kezdett a kézírattal, nem tudta, mit kezdjen vele. Július 3-án úgy tudta Trattner, hogy a helytartótanács elé terjesztette. Folytonos sürgetés után november 8-án azt a tájékoztatást nyerte, hogy a hó végére kapja vissza a kéziratot, mégpedig a Rákóczi-udvar instrukcióinak förlésével. Ezért történhetett meg, hogy 1814. dec. 6-án a Nemzeti Gazdában újabb hirdetés jelent meg arról, hogy a cenzori jóváhagyás már megvan. Trattner nov. 29-én már úgy tudta, hogy Nagy mindaddig csak hitegette, valójában hozzá sem fogott, nemhogy a helytartótanács elé terjesztette volna. Azt írta u. i. neki a cenzor, hogy Babocsayt és az

¹ Rummyhoz írt levelei a M. T. Akadémia kézírattárában. M. Irod. Lev. 4. r. 15. sz.

utolsó darabot, a Fertő leírását kivéve, a többi politikai vonatkozása miatt az ő hatáskörén túlesik; forduljon tehát a szerző közvetlenül a helytartótanácsához. A szabályok szerint neki kellett volna felterjeszteni, de úgy látszik, szerette volna elkerülni a véleménynyilvánítást. Végül, úgy látszik, Rummy erélyes levelére (Trautner következő levele szerint Nagy meg is sértődött miatta) december 7-én azzal a véleménnyel terjesztette a cenzor az ügyet a helytartótanács elé, hogy veszedelmes dolgot nem talált ugyan a kéziratban, de az első és utolsó közlemény kivételével a többiek politikai vonatkozásúak, s így az 1792. évi 12560. sz. rendelet értelmében felsőbb hely illetékessége elé tartoznak. A helytartótanács dec. 20-i üléséből Bécsbe küldte a kéziratot.¹ A február 17-én kelt királyi rendelet a kézirat változatlan kinyomatását engedélyezte.² Trautner még április 3-án úgy tudta, hogy az ügy Brunswick tanácsos kezében van, s elintézése egy-két nap alatt várható. Végre április 23-án közölte Rummyval, hogy megérkezett az engedély, mégpedig az udvartól, s egy sor törlés nélkül.

Érdekes Kazinczy egy nyilatkozata a cenzori huzavona idejéből — Pápaynak írja 1814. szept. 21-én: «Én nem tudom, mit akarnak. El akarják bennünk fojtani azt, amit néhány évvel ezelőtt szerettek volna lángolva látni, ha csak addig is, míg a most megbuktatottat nyakukban érzék».

A nyomás júniusban elkészült, augusztusra megjelent a kötet, s nyomban szétkapkodták, úgyhogy második kiadást is csináltak belőle. Már 1816. január 12-én írta Pápay: «Melly igen örvendek, hogy a Magyar Emlékezetes Írások kiadásával Ternót csinálánk: — hogy ezt a vevők oly hirtelen szégyelragadozták! — s hogy azt újra kell nyomtatatni.» A sikerben kétségtelenül jelentős része volt a Rákóczi-iratokhoz fűződő várakozásnak, s kezdetnek azzal is beérték, amit a kötet végleges alakjában hozott, kivált mivel előszava a következő kötetre még mindig ígérte az eredeti program beváltását. Még így is sokak szemében váratlan siker volt, hogy a kötetet engedélyezték, s biztatás a már megkezdett sorozattal szemben való további engedékenységre. Jellemző pl., hogy Kerekes Ábel szászvárosi tanár a maga gyűjtését és az annak kiadására kapott pénzt is felajánlotta Rummy-nak. Az első lépést Döbrentei útján tette. «Neked már az udvartól van engedélyed — írta ez 1816. március 8-án — s könnyen boldogulsz. Itt a lélektelen Censor eltiltotta, pedig koránt sincs annyi egy-egy levélben Ausztriai Németek ellen, mint Babocsayban. Ki akarna gyűlölséget terjeszteni? S ha a megtörtént dolgokat eladgyuk, azzal nem kíván senki is lázítást. De a Censoroknak igen sokszor általlátásuk nincs.»³ Ez a terv aztán Kerekes halála és Döbrentei külön szándéka miatt megváltozott. De sok másban is nyilvánult Rummy első kötete sikerének hatása; a második kötet kiadására és anyaggyűjtésére több felől kapott támogatást, s még ennek a kötetnek is szép sikere volt. De a közönség ebben már végleg csalódott. Rummy most már messze került a kényes korszakot és semmit sem hozott

¹ Orsz. Itár. Helytt. 1814. 1—2. Rev. libr. No. 21.

² U. o. 1—2. Rev. libr. No. 10.

³ M. T. Akadémia. M. Irod. Lev. 4 r. 23. U. o. Kerekes febr. 25-i levele. V. ö. még Kaz. Lev. XIV. 534.

abból, aminek ígéretével a legnagyobb érdeklődést keltette. A III. kötet már nem kelt úgy, hogy Rumy tovább is folytathatta volna a sorozatot. Pápay meg is írta neki 1818. február 2-án: «több s fontosabb darabokat vártak ezen gyűjteményből, mint a millyeneket magába foglal.»

*

Rákóczi emlékének története a szabadságharcig szaggatott, de egyes megjelenései mégsem elszigeteltek. A Rumy-féle készületeknek pl. ugyancsak lehet valami részük Kőlcsey Rákóczi-versének létrejöttében. Kőlcsey Pécelen írta 1817 áprilisában *Rákóczi hajh, Bercsényi hajh!* kezdetű költeményét, amelyet Szemere 1821-ben *Hazafiúság* címen *Fejedelmünk hajh, Vezérünk hajh!* kezdettel adott ki a Szépliteraturai Ajándékban. Pécelen épen akkoriban Rumy keresgélése után sok szó eshetett Rákócziról, s emlékének ez a megelevenedése hozzájárulhatott Kőlcsey ihletéséhez: innen is érthető, hogy a költeményben hasonló hangulatból kiindulva, annyira másfelé jut, mint a három évvel előbb ugyancsak Pécelen írt *Rákos nymphájához* címűben: a mult gyászos emlékeinek idézése során eljut a legelfeledettebb nemzeti kegyhelyhez, a bujdosók pontusi sírjához, s épen ez bírja arra a meggyőződésre, hogy a rá gondoló érzés titkon mégis addig forr, míg kivívja a győzedelmet. Ez a költemény Petőfiig az egyetlen, amely Rákóczi emlékéből új szabadságharcra való ösztönzést vár. Csak természetes, hogy meg sem próbálták kinyomatni máskép, mint a név elhagyásával: így a cenzor, ki a részletekre, szavakra ügyelve olvasta s az egésznek egységére nem ügyelt, akár Árpádra is érthette, hisz Várnáról, Mohácsról utóbb szól csak a költemény. Kőlcsey az egy évvel utóbb Csekén írt *Rákos* című költeményében is visszaemlékszik erre az ihlető pesti-péceli tartózkodásra s abban is emlegeti a szabadságért kifolyt vért.

Kőlcseyenél néhány hónappal korábban ihlette Rákóczi emléke költemény írására Döbrentei, Kazinczy és Szemere ifjú székely barátját, Wesselényi társalkodóját, Bölöni Farkas Sándort. Szemerevel való kiadatlan levelezésében (Szemere-tár) többször szól erről. 1816. szeptember 6-án írja Zsibórol: «Most a napokban olvastuk el Wesselényivel a Rákóczi életét, a francia kiadást, s a Nádasdi s Zrinyiek processusát, gondolhatod micsoda érzéssel; mi mind némettel álmódunk éjjelenként, s elbeszéljük reggel egymásnak hogy hova való s micsoda formájú Németel perlekedtünk. — Tudod e Zsibónak a többik közt mi nevezetessége van, itt volt az utolsó ütközetje Rákóczinak, a melybe elárulták a magyarokat s a németek Heister alatt megverték. Egy igen nagy hegy van itt, melyett Rákóczi hegyének hívnak, erről nézte utolsó ütközetét Rákóczi. Vasárnap fel másztunk reá gondolhatod hogy álotunk (így!) itt a hol a szabadság utolsó lehellet, Miklos elkeseredve kiáltott-fel: Hic emisit ultimum gemitum Libertas. Én egy ódát írtam Rákóczihoz hogy a nagy planumu ember hamvainak bár ennyivel áldozzam, s elmondám osztán magamnak:

So hast du lange nicht bewegtes Herz
Dich in gemessnen Worten ausgesprochen.»¹

¹ Szemere-tár, VI. k. 6.

1817. május 15-én Kölcsey költeményével kapcsolatban visszatér rá (ez jellemző Kölcsey versének eredeti alakjában való terjedésére is): «S Kölcsey tehát oda hagyá Pestet! O be kár, mennyi veszteség! Bár ő egy kevéssé több energiájú volna, sentimentalisságán győzhetni! Be gyönyörű a Hahj Rákoczy-ja. Én igazán sokat találok benne. Döbrentei is szereti. Ő tegnap este felolvasá ezt Cons. Kenderessynek, s ez nem győzé magát kikáromkodni a Németek ellen. Nekem ehez, ennek ideájához, majd hasonló ódám volt, melyet Zsibón a Rákóczy hegyéhez irtam volt. Eleget keresem hogy közöljem veled, de el veszett valahova.»¹

Egy 21 éves erdélyi ifjú Rákóczi emlékét idéző elvesztett verséről van itt szó, amelynél korábbi ilytárgyú költeményről nincs is adat. Figyelemreméltók ihlete forrásai s a költemény keletkezésének körülményei. Az ifjú Wesselényi társaságában, az utolsó erdélyi fejedelem utolsó erdélyi csatájának színhelyén, röviddel a titkon sokfelé őrzött francia Rákóczi-életrajz olvasása után írta ódáját. Azok a sorok, melyekben erről beszámol, szinte Petőfies ízűek: így áll majd Petőfi a majtényi síkon stb. Hogy Zsibó vidékén mily elevenen élt Rákóczi csatájának emléke, arról több egykorú forrás beszél: Cserey Miklós 1815. január 5-én ír róla Kazinczynak, közli a helyi hagyományt; Kazinczy az Erdélyi levelekben is szól róla. Fontos az is, amivel Farkas elbeszélése az ifjú Wesselényi alakjának ismeretét teljesebbé teszi; e tekintetben más érdekes részletek is vannak leveleiben.

*

Hogy ott, ahol sem helyi, sem családi kapcsolatok, sem egyéb személyi és szellemi ösztönzések nem hatottak ellenkező irányban, a hivatalos, Rákóczit hazájának ártó Coriolanus-féle rebelisként bemutató felfogás mily erősen meggyökeresedhetett egészen a szabadságharcig, annak jellemző példája a következő, valószínűleg 1845-ből való önképzőköri vereszet. (A hanyag fogalmazványnak csak hiányzó interpunctióját pótolom.)

Rákóczihoz.

Rendületlenül álsz e még
Honnodnak kűszübén?
Szűne már kardodnak éle
Dühöngni hon fején?

Határt átlépie lovad
Vezetni táborod?
Nem félsz e hogy majd harcز ölén
Találod meg sírod?

Nem szánode letiporni
Hazádnak mezejét,
Arra borítani társaid
S rokonidnak vérét?

Disszel nem tornyosul nevünk
Szomszéd nemzeteknél,
Mosolgva látnak czivodni
Már magyartól nem fél.

Tápláló Anya földünk sir
Lovad talpa alatt,
Hogy áldás helyet fiától
Holt test az áldozat.

Panaszos bus köny pihen hiv
Polgárok szemébe
Megált a halál félelem
Szűzeink keblében.

Hát már esztán ugy lesz, Atya
Vérbe dönti fiát,
Fiu az atyát, testvér a
Testvért, társ a társát?

Hadadba magával doczol
Az óriás halál,
Reszkedve huzza kaszáját,
Fél hogy Atyát talál.

¹ U. o. VII. 1.

E nagy világon egyedül
Hazánk van utadba,
Melyérf kikelsz anyiszor, aszt
Hajtni birtokodba.

Hegyeit Erdélynek hányszor
Kárpáti bérceket
Megtutád kegytelen és tul
Vér fedi kard hegyét.

Nem elég Rákos mezejét
Annyiszor tiporni,
Duna vizénél táborod
Boszura inteni.

Boszúságnak tüzes nyila
Vigyáz. el ne érjen,
Mert átok sulya nyom,
Panassza végtelen.

Elégtelen vagy e még
Ura a bányáknak,
Repitsz e egy béke sóhajt
Vigaszra anyáknak?

Valyon mi haszna ha vesznek
Földünkről emberek,
Midőn történhet hogy egy helyt
Elő álnak ezek?

Rendületlenül álsz e még
Honnodnak küszöbén?
Szünjön már kardodnak éle
Dühöngni hon fején.

E vers írója Taymel Antal másodéves bölcsész, a Horváth Cyrilltől alapított és vezetett szegedi magyar olvasó és gyakorló társaság titoknoka, a városszerzte olvasott Kis Világ c. kéziratot folyóiratuk¹ szerkesztője. Versének kölső alakja a Petőfi előtti évtized egyik legkedveltebb lírai és balladaformája: ez a *Konté*, ez a Zimmermann-féle magyar irodalmi tankönyvben a ballada példájául idézett Szilágyi István-féle *Árpádé*. De leginkább a *Szózat* példája lebeghetett az ifjú versszerző előtt: erre mutat még az utolsó versszaknak az elsőhöz való visszakanyarodása, e két versszaknak «Rendületlenül» szóval való kezdése és a 9. versszak eleje. Hazafias ihlet és Rákóczi kárhoztatása 1848-ig sokfelé megfér egymás mellett. Csak azután lett a nemzet egyes rétegeiben korábban is szünetlen erejű Rákóczi-kultusz igazán egyetemesen magyar ügyé.

WALDAPFEL JÓZSEF.

ADATOK XVIII. SZÁZADI KÖLTÉSZETÜNK NÉMET FORRÁSAIHOZ.

A Magyar Nemzeti Múzeum egyik fontos Amade-kódexében, a «Mészáros Ignázt által 1765. esztendőben öszve-szedetetett» *Tsallóközi Ódák és Énekek* c. kéziratnak (208. Quart. Hung.) mindkét kötetében van egy rész, amely csak később került oda, de még 1795 előtt. Hogy 1765-nél későbbi folytatás, az kitűnik abból, hogy Faludi Ferencnek 14 versén² kívül Verseghegynek 14 éneke már benne van,³ mindkét költőé név nélkül; Verseghegyi az 1788 előtti fogalmazásban. Hogy 1795-nél előbbi, azt az egyik példány *végén* a censorednak 1795-ben kelt imprimaturja bizonyítja.

A szerző nevét Mészáros sehohsem írta oda. Azok között a versek között, amelyeknek fróját nem tudtam kideríteni, van két, forrása miatt is

¹ V. ö. Reizner, *A régi Szeged*. I. 116. l.

² Négyesy kiad. Első könyv. 1–5., 7–8., 11–13., 18–19., Harmadik könyv 3–4. sz.

³ Császár kiad. 15., 16., 18., 19., 21., 25., 27–30., 32., 41., 113. és 148. sz.